

УДК 330.3:304:001.8

Лопушняк Г.С.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри управління персоналом та економіки праці
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
halstep@ukr.net

Рибчанська Х.В.,
аспірант,
кафедра обліку і аудиту,
Львівський національний аграрний університет

Лопушняк Г.С.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри управління персоналом і економіки труда
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

Рибчанська Х. В.,
аспірант кафедри учета и аудита
Львовского национального аграрного университета

Lopushnyak G.S.,
ScD (Economic), Professor,
Professor of the Personnel Management and Labour Economics Department
Vadym Hetman Kyiv National Economic University

Rybchanska H.W.,
postgraduate student of the Accounting and audit department
Lviv National Agrarian University

**ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ:
КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ
ТА РІВЕНЬ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ**

**ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ГАРАНТИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВ
В УКРАИНЕ: КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ
И УРОВЕНЬ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ**

**NATIONAL GUARANTEES
OF SOCIO-ECONOMIC RIGHTS IN UKRAINE:
CONSTITUTIONAL PRINCIPLES
AND LEVEL OF PRACTICAL IMPLEMENTATION**

Досліджено конституційні засади надання соціально-економічних прав людини і громадянина в Україні та здійснено оцінку практичної реалізації цих прав. Акцентовано увагу на існуючих державних гарантіях забезпечення соціально-економічних прав людини, визначено низку проблем у цій сфері. Здійснено аналіз останніх законодавчих нововведень щодо рівня та порядку визначення розміру соціальних виплат населенню та подано пропозиції щодо їх удосконалення. Визначено основні напрями, що дозволять підвищити рівень забезпечення державою соціально-економічних прав українців.

Исследованы конституционные принципы предоставления социально-экономических прав человека и гражданина в Украине и осуществлена оценка практической реализации этих прав. Акцентировано внимание на существующих государственных гарантиях обеспечения социально-экономических прав человека, определен ряд проблем в этой сфере. Осуществлен анализ последних законодательных нововведений относительно уровня и порядка определения размера социальных выплат населению и представлены предложения по их усовершенствованию. Определены основные направления, которые позволят повысить уровень обеспечения государством социально-экономических прав украинцам.

Researched constitutional basis for the provision of socio-economic rights of man and citizen in Ukraine and assess the practical implementation of these rights. Attention is accented on the existent state guarantees of providing of social and economic human rights, the row of problems is certain in the field of it. The analysis of recent legislative innovations on the level and the order determining the amount of social benefits and submitted proposals for their improvement..Identified the main areas that will improve the level of provision by the state of socio-economic rights of Ukrainians.

Ключові слова. Соціально-економічні права, державні соціальні гарантії, рівень життя, праця, соціальні виплати.

Ключевые слова. Социально-экономические права, государственные социальные гарантии, уровень жизни, труд, социальные выплаты.

Keywords. Socio-economic rights, state social benefits, quality of life, work, social benefits.

Вступ. Окупація Криму російськими військами, штучно організовані сепаратистські рухи на Сході України, які поступово перетворилися на збройну агресію, і повномасштабний військовий конфлікт з Російською Федерацією в Донецькій та Луганській областях, а також політико-економічна криза спричинила погіршення рівня життя більшості українців, що є першим сигналом щодо порушення прав людини.

Потуги нової влади щодо проведення повномасштабних реформ, на жаль, поки що не принесли очікуваних результатів. Навпаки, більшість з них у 2014 р. тільки посилили негативні тенденції у сфері прав людини. До найбільш значущих, представники Української Гельсінської спілки з прав людини, відносять: зневагу до судової влади і бажання керувати нею; прийняття популістських законів, окремі положення яких суперечать рекомендаціям Ради Європи, практиці Європейського суду з прав людини в люстраційних справах та принципам міжнародного права (зокрема, Закон України «Про очищення влади»); замороження розмірів мінімальних соціальних стандартів та гарантій, що при зростанні цін призвело до подальшого зубожіння населення; поглиблення різниці в доходах багатих людей і бідних; виникнення суттєвих проблем з соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб, а також військовослужбовців та інших осіб, задіяних в АТО.

Отже можна констатувати, що суттєвих змін, що позитивно вплинули б на підвищення добробуту громадян не відбулося, навпаки погіршився стан виконання державних гарантій у сфері забезпечення соціально-економічних прав. Таким чином, актуальність даного дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблематика в різних її аспектах є предметом дослідження багатьох науковців, а саме: Н. В. Балабанова, А. М. Колота, В. І. Куценко, В. М. Новікова, О. Г. Кушніренко, Е. М. Лібанової, В. В. Мацокіна, Н. Р. Нижник, М. В. Плотнікова, В. М. Шаповал та ін. Однак зважаючи на те, що дотримання прав і свобод людини є головним завданням держави та враховуючи економічні й соціальні проблеми, що виникли внаслідок анексії частини території України, проведення воєнних дій на Сході України, поглиблення економічної

кризи, означена проблематика потребує постійного дослідження і пошуку механізмів підвищення рівня виконання державою своїх конституційних зобов'язань.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження конституційних засад надання соціально-економічних прав населенню України та здійснення оцінки практичного застосування передбачених державних гарантій в рамках дотримання зазначених прав людини і громадянина.

Результати дослідження. Основою загальної класифікації соціально-економічних прав на міжнародному рівні є положення Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. У ньому передбачено, що держави, які беруть участь у цьому пакті, визнають: право на працю; право кожного на справедливий і сприятливий умови праці; право на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування; право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя; право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я та право кожної людини на освіту [5].

Знаковим для правових демократичних держав є те, що в них кожній людині не тільки декларативно гарантуються зазначені права, а й на законодавчому рівні встановлюються механізми їх забезпечення та правового захисту. Адже залежно від того, наскільки держава при здійсненні своїх функцій дотримується прав людини, залежить не тільки обсяг наданих прав громадянину, а й рівень порозуміння між соціальними групами в процесі виникнення соціально-трудова відносин.

Варто зазначити, що усі перелічені вище права в Україні затверджені на конституційному рівні. Однак механізми їх реалізації та правового захисту є не достатньо дієвими. Це підтвержує і Уповноважений з прав людини, яка зазначила: «На жаль, не дає відчутних результатів державна політика щодо суттєвого скорочення бідності та соціального відчуження, що є найгіршою формою порушення прав людини та водночас причиною і наслідком їх порушення» [10, с.120].

Невтішними є і результати соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова на початку березня 2015 р. (рис.1). 47,5 % респондентів вважають, що органи влади не спроможні забезпечити дотримання прав і свобод громадян. Ще 31,8 % — не змогли визначитися з відповіддю.

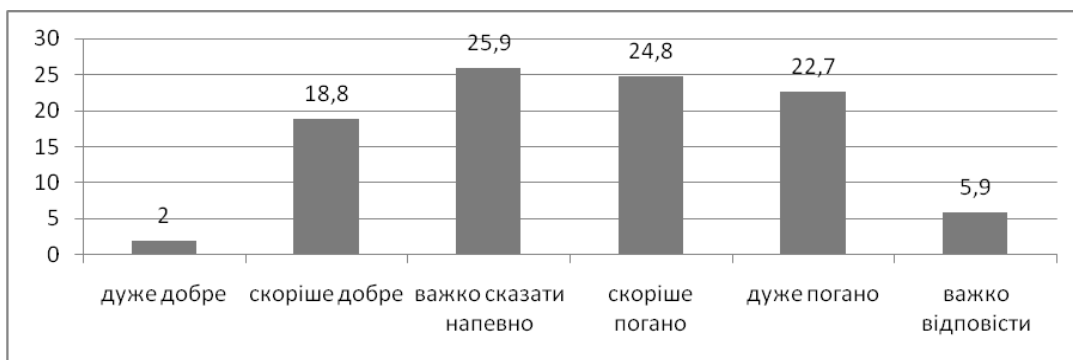

Рис. 1. Результати відповідей на питання «Наскільки добре нова влада України справляється з завданням: дотриманням прав і свобод громадян», %

Побудовано автором на основі [6, с. 7].

Водночас хочемо відмітити і позитивні зрушення у сфері дотримання соціально-економічних прав, яких Україна досягла упродовж періоду становлення і розвитку як

незалежної держави. Основне з них — це визнання на законодавчому рівні того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою і соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення її прав і свобод — це головний обов'язок держави [3]. Серед інших позитивних моментів: прийняття низки законодавчих актів у сфері застосування праці, освітній, медичній та інших сферах, що безпосередньо пов'язані із дотриманням прав людини; створення інституційного механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування; ратифікація низки міжнародних документів; підписання угоди про асоціацію в ЄС.

Однак, незважаючи на низку позитивних зрушень, ситуація щодо дотримання конституційних прав громадян, насамперед у частині забезпечення гідної праці, залишається однією з найактуальніших проблем в Україні. Це спричиняє бідність серед працюючих, масову трудову міграцію та руйнування трудового потенціалу, втрату конкурентоздатності національної економіки.

Саме дотримання права на працю дозволяє створити підґрунтя для забезпечення реалізації інших прав людини. Виходячи із конституційних норм та враховуючи інші законодавчі акти України, право на працю охоплює: право на належні, безпечні і здорові умови праці; право на своєчасне одержання винагороди за працю у розмірі не нижче встановленого державою прожиткового мінімуму та право на вільний вибір професії, роду занять. Але у першу чергу, державні гарантії забезпечення цього права полягають у здійсненні усіх можливих заходів для забезпечення високої зайнятості населення та низького рівня безробіття.

В контексті цього варто відмітити прийняття у 2012 р. Закону України «Про зайнятість населення», яким визначено правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття. Зокрема, держава гарантує у сфері зайнятості: вільне обрання місця застосування праці та виду діяльності, вільний вибір або зміну професії; одержання заробітної плати (винагороди) відповідно до законодавства; професійну орієнтацію з метою самовизначення та реалізації здатності особи до праці; професійне навчання відповідно до здібностей та з урахуванням потреб ринку праці; підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями; безоплатне сприяння у працевлаштуванні, обранні підходящої роботи та одержанні інформації про ситуацію на ринку праці та перспективи його розвитку; соціальний захист у разі настання безробіття; захист від дискримінації у сфері зайнятості, необґрунтованої відмови у найманні на роботу і незаконного звільнення та додаткове сприяння у працевлаштуванні окремих категорій громадян [7].

Однак більшість зазначених гарантій не забезпечені відповідними заходами та фінансовими ресурсами, результатом чого є погіршення показників зайнятості та безробіття. Так, рівень зайнятості населення України протягом 2000 — 2013 рр. у віці 15-70 років коливалась в межах 55,4 — 60,3 %, а працездатного віку — 64,1 — 67,4 %. При цьому у 2014 р¹. зазначені показники погіршились порівняно з 2013 р. на 3,6 в.п. та 2,8 в.п. і становили — 56,6 % та 64,5 % відповідно.

Рівень безробіття (за методологією МОП) у 2014 р. становив: у віці 15-70 років 9,3 %, а серед населення працездатного віку — 9,7 %. Зауважимо, що порогове значення цього показника, як індикатора соціальної безпеки — 10 %. Тобто формально можна стверджувати, що рівень безробіття в Україні в межах норми. Однак насправді масштаби безробіття значно більші: 90,5 тис. працівників, що становить 1%

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АРК; дані по Луганській та Донецькій областях попередні через проведення АТО.

середньооблікової кількості штатних працівників, знаходились у відпустках без збереження заробітної плати, а 888,1 тис. осіб (9,9%) були переведені з економічних причин на неповний робочий день (тиждень).

Деякі вищими граничного рівня є показники безробіття у половині областей (рис. 1), що дає підстави віднести безробіття до переліку проблем, які потребують першочергового вирішення.

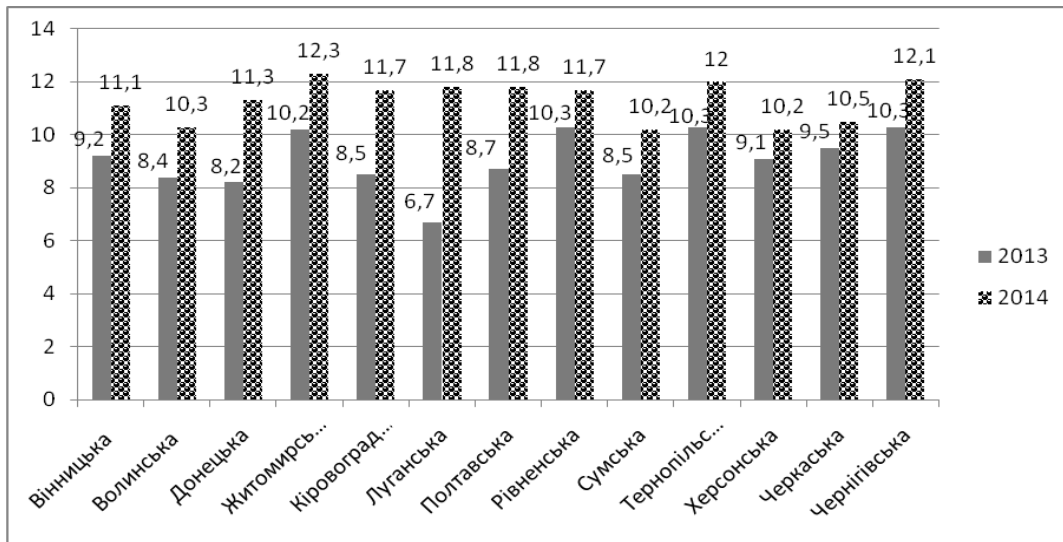

Рис. 1. Рівень безробіття серед працездатного населення (за методологією МОП) у 2013 — 2014 рр.

Побудовано автором на основі [2].

Основними причинами збільшення рівня безробіття населення у 2014 р. є відсутність ефективних реформ у поєднанні з масштабною тінізацією економіки (за інтегральним показником за 1 півріччя 2014 р. — 40%[9]) та скорочення обсягів виробництва, в тому числі і через воєнну агресію на Сході України.

Так, за даними соціологічного опитування (2015 р.)[6] громадяни України оцінюють інтенсивність реалізації реформ як низьку. Середні оцінки перебігу реформ у більшості сфер за десятибальною шкалою (від 1 до 10) перебувають в діапазоні від 2 до 3 балів (ці оцінки є низькими у всіх регіонах). При цьому найчастіше респонденти вважають, що реформи у більшості сфер, або не впливають на їх особисте становище, або цей вплив є негативним. Негативний вплив реформ громадяни відчують в енергетичній сфері (46,2 % респондентів).

Воєнна агресія на Сході України не могла не позначитися на обсязі промислового виробництва, який є вагомим чинником впливу на рівень безробіття. Зокрема, у 2014 р. індекс промислової продукції в цілому по Україні знизився порівняно з 2013 р. на 10,1 %. Найбільше зниження цього показника відбулося саме у Донецькій (на 31,5 %) та Луганській (на 42 %) областях.

Про проблеми на ринку праці свідчить і значне зниження попиту на робочу силу. Так, потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) у грудні 2014 р. порівняно із січнем 2014 р. знизилась на 32,5 %. Додаткове навантаження на вільні робочі місця спричинене, в першу чергу, скороченням обсягів виробництва та переселенцями із зони АТО, які орієнтуються на пошук роботи в інших регіонах.

До причин збільшення безробіття варто віднести і низький рівень заробітної плати, а також існування такого негативного явища як заборгованість по заробітній платі. Заморожування впродовж 2014 року, коли індекс споживчих цін становив 24,9 %, прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати та мінімальної пенсії на рівні грудня 2013р. — 1176 грн., 1218 грн. та 949 грн., відповідно призвело до зниження заробітної плати та купівельної спроможності громадян України. За 2014 рік зарплати у доларовому еквіваленті знизилися на 40-50%. Водночас, за даними Державного комітету статистики реальна заробітна плата у цьому періоді знизилась на 6,5 %, а у січні 2015 р. порівняно з відповідним періодом 2014 р. — на 17,3 %.

Варто наголосити, що до грудня 2015 р. продовжено мораторій на підвищення вказаних вище державних мінімальних гарантій, що на нашу думку, може спричинити соціальну напругу в суспільстві і призвести до загострення соціальних конфліктів. Адже навіть за розрахунками Міністерства соціальної політики фактичний розмір прожиткового мінімуму у цінах січня 2015 року у розрахунку на місяць на одну особу становив 1536 грн.(з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб — 1618 грн.), для працездатних осіб — 1611 грн.(з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб — 1753 грн.), для осіб, які втратили працездатність — 1224 грн. Виходячи із вищезазначеного розмір прожиткового мінімуму занижено на 37,5 %, а для працездатних осіб — на 43,9 %.

Таким чином можемо констатувати, що і заробітна плата, особливо працівників бюджетних установ, занижена як мінімум на 43,9 %. При цьому у 2014 р. поширились випадки затримки заробітної плати, що збільшило суму заборгованості по даній соціальній виплаті на 1683,8 млн. грн.

Зауважимо, що право на своєчасне одержання винагороди за працю гарантується Конституцією України. Отже, маємо пряме порушення конституційних прав людини і щодо рівня заробітної плати і щодо її своєчасної виплати. Пропонуємо заборонити виплату премій та інших заохочувальних виплат в органах законодавчої та виконавчої влади у періоди наявності заборгованості по заробітній платі.

В контексті забезпечення права на працю та права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї хочемо звернути увагу на те, що середній рівень заробітної плати в Україні не відображає реального стану справ у цій сфері. В багатьох установах, організаціях та підприємствах має місце великий розрив між мінімальною заробітною платою та максимальним її розміром. Доцільним, на нашу думку, було б встановлення на законодавчому рівні максимально допустимого співвідношення між мінімальною та максимальною заробітною платою на одному підприємстві (1 : 10), що унеможливило б встановлення для керівного складу надвисоких заробітних плат, а для більшості працівників — мінімального розміру заробітної плати. Результатом зазначеного стане не тільки більш об'єктивний розмір середньомісячної заробітної плати, а й зменшення соціальної напруги в колективах та підвищення довіри до керівництва.

Не менш важливим аспектом дотримання права на працю є гарантування безпечних умов праці. Незважаючи на заходи, що вживаються роботодавцями щодо створення безпечних та нешкідливих умов праці на кожному робочому місці, робочими органами виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, центральними та місцевими органами виконавчої влади, які здійснюють контроль та нагляд за станом охорони праці в різних галузях економіки, рівень виробничого травматизму залишається ще досить високим (1,2 %).

Досліджуючи право на працю в Україні, не можемо оминати питання трудової міграції, яке є однією з актуальних проблем сьогодення. У 2014 році на території

іноземних держав тимчасово працювали 78,0 тис. громадян України (у 2013 році — 75,8 тис. осіб). Із загальної чисельності працюючих за кордоном понад 90% склали чоловіки у віці понад 28 років. Тоді, як серед загальної кількості жінок трудових мігрантів, дві третини були у віці до 28 років.

Через окупацію частини території України досить поширеним явищем у 2014 р. стала вимушена внутрішня міграція населення, що спричинило прийняття низки нормативно-правових актів щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Однак забезпечити їх права у повному обсязі державі так і не вдається і, в першу чергу, в частині забезпечення їх права на працю, достатній життєвий рівень та соціальний захист.

З початку окупації АР Крим та проведення антитерористичної операції на Сході України державна служба зайнятості сприяла працевлаштуванню 9,0 тис. мешканців АР Крим, Донецької та Луганської областей, що становить лише 19,6 % тих, хто звернувся за допомогою. Ще 3,5 % зазначених осіб проходили професійне навчання за направленням служби зайнятості, а 4,1 % безробітних з числа внутрішньо-переміщених осіб взяли участь у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру.

Вважаємо, що дотримання гарантій трудових прав працівників-мігрантів повинно стати одним із пріоритетів держави. Показники трудової міграції повинні враховуватись при формуванні соціальної та економічної стратегії держави, при визначенні пріоритетних напрямів політики зайнятості, освітньої політики, житлової політики, а також при розробці інвестиційних програм як на центральному, так і на регіональному рівнях. Дії держави, насамперед, мають бути спрямовані на створення умов для скорочення виїзду громадян України за кордон з метою працевлаштування та заохочення повернення мігрантів на батьківщину. Окрім того, держава повинна забезпечити захист прав своїх громадян, які працюють за кордоном, забезпечити сприятливі можливості їхнього працевлаштування у зарубіжних країнах.

Що стосується внутрішньої трудової міграції, то основною проблемою, на нашу думку, є відсутність регульованого ринку оренди житла.

В контексті забезпечення в Україні права людини на працю, як позитив варто відмітити і внесення у грудні 2014 р. змін до Кодексу законів про працю щодо посилення відповідальності за порушення трудового законодавства. Зокрема, за фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту) чи оформлення працівника на неповний робочий час у разі фактичного виконання роботи повний робочий час, установлений на підприємстві, юридичні та фізичні особи — підприємці, які використовують найману працю, несуть відповідальність у вигляді штрафу у тридцятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, щодо якого скоєно порушення. Також за недотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці передбачений штраф у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, щодо якого скоєно порушення.

Вважаємо, що встановлення відповідальності за нелегальне працевлаштування сприятиме зменшенню рівня тінізації заробітної плати, що позитивно вплине на збільшення надходжень до загальнодержавних страхових фондів та забезпечить більш повну реалізацію громадянами права на працю.

Не менш важливим конституційним правом українців є право на соціальний захист, забезпечення якого гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення;

створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Реалізація цих конституційних гарантій втілена у створенні інституційного механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування, основними елементами якого є законодавче регулювання та створення діючої системи державних цільових фондів соціального страхування. На основі положень відповідних законодавчих актів здійснюється акумуляція коштів до відповідних фондів шляхом збирання страхових внесків із роботодавців і працівників та їх розподіл для надання застрахованим соціальних виплат і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Важливою гарантією реалізації права на соціальний захист є і конституційна норма, яка передбачає, що пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [3]. Саме такі виплати і є основою визначення рівня та якості життя населення.

Ми вже зазначали вище про невідповідність фактичного розміру прожиткового мінімуму його затвердженому розміру. Так, за розрахунками Міністерства соціальної політики прожитковий мінімум для непрацездатних осіб занижений на 29%. Відповідно і розмір мінімальної пенсії також занижений. Зазначимо, що на початок 2014 року мінімальну пенсію, що становила менше 1000 грн. отримувало 1192,4 тис. осіб, що становить 8,8% від загальної кількості пенсіонерів.

Водночас варто відмітити і проблему із адекватністю встановленого рівня прожиткового мінімуму, відповідністю його мінімальним умовам, потрібним для виживання людини. До сьогодні цей базовий показник для всієї системи соціального забезпечення розраховується на основі норм споживчого кошика (переліку продуктів харчування, товарів та послуг), який було затверджено ще у 2000 р. Крім того, в Україні продовжує застосовуватись такий показник, як «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», що суперечить українському законодавству і протиправно обмежує рівень соціальної допомоги. Його застосування відображає неспроможність держави забезпечити зростання життєвого рівня населення і гарантувати своїм громадянам захист від бідності, в тому числі і серед працюючого населення.

Виходячи із вище наведеного вважаємо розрахунок визначення рівня бідності на основі прожиткового мінімуму некоректним і таким, що не відображає реального стану бідності в Україні.

Актуальною проблемою для України залишається також порушення принципу справедливості при визначенні розміру пенсій для різних категорій населення. Зазначимо, що деякі кроки у цьому напрямку вже зроблено. Зокрема, з 1 січня 2015 року пенсії за спеціальними законами призначаються у розмірі 60 відсотків заробітної плати, з якої було сплачено страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а не 80-90%, як було раніше. Також з 1 квітня 2015 р. набуває чинності новий порядок призначення пенсій народним депутатам, суддям, прокурорам, державним службовцям та науковим і науково-педагогічним працівникам. Зокрема, працюючі пенсіонери: депутати, судді, прокурори та державні службовці будуть позбавлені призначеної їм пенсії. Нововведення не стосується інвалідів I і II групи, інвалідів війни III групи, учасників бойових дій і членів сімей загиблих військовослужбовців. Пенсіонери з числа наукових та науково-педагогічних працівників, за умови продовження роботи на посадах, які відносяться до наукових чи науково-педагогічних, будуть отримувати пенсію, визначену на загальних підставах.

Ще одне нововведення — зменшення фактично отриманої пенсії усіх пенсіонерів на 15%, якщо її розмір пенсії перевищує 1423 гривні, тобто півтора прожиткових

мінімуми. Однак, нові норми не узгоджуються з вимогами ст. 22 Конституції України, за якими не допускається звуження існуючих прав і свобод громадян.

Крім того залишається норма, яка передбачає стягнення податку з доходів фізичних осіб та військового збір уз пенсії, розмір якої перевищує три мінімальні заробітні плати. Слід зазначити, що ці обмеження діють лише до кінця 2015 року, а очікуваний ефект від пенсійної реформи, за підрахунками Кабінету Міністрів України, становитиме 3,9 млрд. грн. Водночас зауважимо, що дії органів влади в рамках пенсійної реформи, як і будь-якої іншої реформи, на нашу думку, повинні бути системними і спрямованими на досягнення максимального ефекту не тільки в короткостроковій перспективі, але й в майбутньому.

Вважаємо більш перспективнішим напрямом реформування пенсійної системи — встановлення єдиного порядку нарахування пенсій усім категоріям працівників. Що стосується обмеження пенсії чи її не виплати працюючим пенсіонерам, то варто було б спочатку розробити порядок, в результаті якого кожна людина, яка б досягла пенсійного віку, могла б вирішувати — працювати їй далі чи іти на заслужений відпочинок. Зазначений порядок, на нашу думку, мав би передбачати нарахування додаткових відсотків до визначеного розміру пенсії за кожен відпрацьований рік після досягнення людиною пенсійного віку.

Конкретизуючи конституційні інструменти забезпечення соціально-економічних прав громадян, можна зробити висновок, що існуюча система пільг і соціальних гарантій, передусім, орієнтована на підвищення соціального захисту окремих соціальних груп, які здебільшого формуються за професійною ознакою (наприклад, військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, судді та інші), а не на надання мінімально необхідного соціального забезпечення найбільш соціально незахищеним верствам населення (наприклад, інвалідам, пенсіонерам, тяжко хворим тощо) [8]. Вказані верстви населення мають право доступу переважно до субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та деяких інших пільг (безкоштовний проїзд у громадському транспорті, часткова компенсація лікарських засобів, безоплатне чи на пільгових умовах санаторно-курортне лікування тощо).

В рамках забезпечення права на соціальний захист зупинимось на соціальному захисті осіб, які брали та беруть участь у антитерористичній операції на Сході України. Зокрема, чинним законодавством передбачено: збереження протягом одного року місця роботи (посади), середнього заробітку на підприємстві, в установі, організації, незалежно від підпорядкування та форм власності; виплата грошового забезпечення на рівні військовослужбовців контрактної служби (відповідно до посад та військових звань); виплата одноразової грошової допомоги в день демобілізації та одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця (500 прожиткових мінімумів для працездатної особи) або втрати працездатності (від 50 до 250 прожиткових мінімумів для працездатної особи); дострокове присвоєння військових звань; виплату допомоги на поховання та надання статусу учасника бойових дій.

Однак з наданням цих гарантій на практиці виникає низка проблем. Зокрема, чинним законодавством не передбачено визнання «добровольців», учасниками бойових дій, у зв'язку з чим вказані особи залишаються незахищеними. Відсутній і порядок виплати одноразової допомоги при демобілізації учасників антитерористичної операції. Також надто бюрократичний механізм щодо визнання особи, яка захищала цілісність території України, учасником бойових дій.

Підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що основною причиною неспроможності держави забезпечити належну реалізацію конституційного права на соціальний захист є відсутність єдиних і послідовних дій органів державної влади та відсутність

обґрунтованого розрахунку щодо розміру фінансових ресурсів, необхідних для виплати та надання пільг згідно усіх законодавчо встановлених норм. Такий підхід може спричинити необґрунтовані відмови щодо надання статусу учасника бойових дій особам, які дійсно на це заслуговують.

Відповідно до Конституції України українці вправі чекати гарантій держави і щодо забезпечення їх житлом. Нині в Україні запроваджено декілька житлових програм, які при належному їх фінансуванні могли б частково вирішити житлові проблеми українських громадян. Серед них: Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла (30/70), Програма здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом та Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки. Однак, кожна з них за останні роки не фінансувалась в повному обсязі. Крім того, всі із перелічених програм мають певні обмеження, які зменшують рівень доступності житла, придбаного в їх рамках. Так, наприклад, за умовами державної цільової програми будівництва (придбання) доступного житла, державна компенсація передбачена лише на площу, не більшу, ніж 21 кв.м. загальної площі житла на одного члена сім'ї й додатково 10,5 кв.м. на сім'ю та за вартістю 1 кв.м, яка не перевищує нормативну, що встановлюється для кожного регіону.

Особливістю програми здешевлення вартості іпотечних кредитів є те, що часткова компенсація у розмірі 13% вартості банківського кредиту здійснюється у межах коштів, передбачених на цю мету в державному бюджеті на відповідний рік. Однак гарантії, що кошти на цю програму будуть передбачені — немає, а у разі затримки державної часткової компенсації ставки кредиту, учасник Програми повинен бути готовим сплатити 16% річних за користування кредитом. Як бачимо, так звана гарантія держави не є надійною.

Основною проблемою програми, яка покликана вирішити житлові проблеми молодих сімей, є відсутність належного фінансування з боку держави, а через вікові обмеження надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла унеможливила участь в ній великої кількості громадян. У 2013 р. Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки передбачала фінансування в розмірі 593 058 млн. гривень., а з Державного бюджету України було виділено лише 80 млн. гривень.

Підсумовуючи вище наведене, можна зробити висновок, що усі три державні програми не є поки що гарантіями забезпечення права громадян на житло, оскільки є недоступними для малозабезпечених верств населення проблеми і в більшості своїй виявилися черговими деклараціями.

Отже, проблема доступності житла залишається однією з найгостріших соціальних проблем в Україні. Тому, на нашу думку, важливим моментом у реалізації державної житлової політики має бути чітке визначення критеріїв ринкової та соціальної доступності житла.

Окрім того, вважаємо, що частково вирішити свої житлові проблеми громадяни України могли б за умови повернення їм знецінених грошових заощаджень, розміщених ними в установах Ощадбанку СРСР. У цій ситуації, на наш погляд, доцільним є випуск житлових сертифікатів на частину суми знецінених заощаджень — їх можна було б обміняти на квадратні метри житла, яке зводилося б за підтримки держави. У такий спосіб держава може підтримати будівельну галузь і водночас частково вирішити питання погашення знецінених заощаджень, оскільки їх неповернення спричиняє додаткову соціальну напруженість у суспільстві. Цей підхід

можна застосувати і для підтримки інших галузей, які виробляють продукцію підвищеного попиту, наприклад, автомобілі, побутову техніку тощо.

Важливим чинником забезпечення економічного і соціального розвитку країни і однією з найважливіших функцій держави є збереження і розвиток здоров'я населення. Саме на цьому наголошував ще в I ст. до н.е. видатний римський державний діяч і полководець Г. Ю. Цезар, висловлюючись, що здоров'я народу — вища турбота держави.

В Україні кожному громадянину відповідно до чинного законодавства гарантується право на отримання у державних та комунальних закладах охорони здоров'я безоплатної медичної допомоги, яка включає: первинну медичну допомогу; екстрену медичну допомогу, в тому числі стоматологічну; вторинну (спеціалізовану) медичну допомогу за направленням; третинну (високоспеціалізовану) медичну допомогу за направленням; медичну допомогу дітям, вагітним та породіллям; медичну допомогу хворим за епідемічними показаннями та диспансеризацію населення у разі необхідності.

Реалізацію зазначеного права громадян України держава гарантує, в першу, чергу через створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я та систему державних і громадських заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я.

Сучасний стан мережі закладів охорони здоров'я свідчить про неефективне використання ресурсів галузі. Усупереч вимогам Конституції України триває скорочення мережі медичних закладів, насамперед сільських, а також установ протитуберкульозного профілю. І це в умовах загострення епідемії туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, поширення інфекційних захворювань.

З точки зору цивілізованого суспільства основними показниками, які визначають діяльність системи охорони здоров'я, є доступність та якість медичної допомоги. Однак, реформа, що започаткована у сфері охорони здоров'я, на жаль, не сприяє збільшенню доступності та підвищенню якості медичних послуг. Зокрема, закриття ФАПів у сільській місцевості призводить до погіршення доступу до медичних послуг сільських жінок, який був і до цього доволі низьким.

Незважаючи на постійне збільшення обсягу видатків Державного та місцевих бюджетів України на фінансування галузі охорони здоров'я, який за період 2005–2014 рр. зріс майже у 4 рази, фінансова доступність медичної допомоги для великої частки населення (21,3%) залишається недосяжною.

Це підтверджують і результати опитування фізичних осіб щодо самооцінки ними стану власного здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги, проведеного Державною службою статистики України. На фоні зменшення у 2013 р. кількості домогосподарств, члени яких потребували медичної допомоги, придбання ліків та медичного приладдя, на 109,1 тис. (це пояснюється зменшенням чисельності населення України, а не покращенням його здоров'я) порівняно із 2008 р., частка домогосподарств, які не задовольнили потреби в отриманні медичної допомоги, склала 22,2% від загальної кількості домогосподарств, що на 8,5% більше, ніж у 2008 р. Таким чином, рівень доступності медичної допомоги населенню знизився з 86,3% у 2008 р. до 77,8% у 2013 р. Детальніше у [4].

Ще одним із недоліків національного законодавства є суперечність між задекларованим у ст. 49 Конституції України правом на безоплатну медичну допомогу та нормою ст. 95 Основного Закону, згідно з якою видатки на загальносуспільні потреби, їх розмір і цільове спрямування визначаються винятково законом про державний бюджет, тобто враховуючи фінансові можливості держави на певний час щодо забезпечення безкоштовного медичного обслуговування населення. Як підтверджує світова практика, жодна з економічно розвинутих країн, в яких витрати на охорону здоров'я коливаються в межах 6,5% ВВП (Великобританія) — 15% ВВП

(США) не гарантує безоплатність усіх видів медичної допомоги, на відміну від України, де зазначений показник становить трохи більше 4%.

Підсумовуючи викладене вище, цілком очевидним є те, що в Україні так і не створено дієвого державного механізму забезпечення реалізації права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Тому актуальним на сьогодні є виконання таких завдань, як: законодавче встановлення чіткого порядку і механізмів визначення гарантованого державою рівня безоплатної медичної допомоги; оптимізація мережі закладів охорони здоров'я з врахуванням принципу доступності; підвищення професійного рівня лікарів, середнього й молодшого медичного персоналу; забезпечення належної оплати праці працівникам медичної галузі; удосконалення моделі фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я через залучення додаткових джерел фінансових ресурсів.

Позитивно впливає на створення сприятливих умов для повної реалізації прав і свобод людини й громадянина високий рівень освіченості населення. В Україні право кожного на освіту передбачене ст. 53 Конституції. Зокрема у ній зазначено, що «повна загальна середня освіта є обов'язковою» і що «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам»[3].

Однак у цій сфері також є низка проблем, що впливають на реалізацію цього права. Серед них: масштабна корупція; скорочення мережі вищих навчальних закладів без створення певних захисних механізмів для вивільнених працівників зазначених установ; недосконалість розрахунку потреби у підготовці фахівців та порядку їх працевлаштування; надмірна централізація в управлінні фінансовими ресурсами; невідповідність викладання вимогам ринку, незбалансованість освітнього ринку та ринку праці; висока плата за навчання у вищих закладах освіти та низький розмір оплати праці викладачів та стипендії студентів.

Інтегруючим соціальним правом, яке об'єднує не лише усі інші соціальні права в одну цілісну систему, а й зумовлює сутність і зміст правового регулювання більшості громадянських і політичних прав є право людини на достатній життєвий рівень. З іншого боку, його реалізація також суттєво залежить від реалізації низки інших конституційних прав і свобод.

Основним законом України передбачено, що кожна людина має «...право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [3].

Глобальна фінансово-економічна криза в поєднанні з воєнною агресією на Сході України та внутрішніми політико-правовими суперечностями, призвела до зниження рівня життя громадян України у 2014 році, про що свідчать відповідні показники: ВВП на душу населення (зменшився на 6,5% порівняно з 2013 р.), реальний наявний дохід населення (зменшився на 8,4 %), рівень безробіття (зріс: у віці 15 — 70 років на 2%, а серед працездатного населення — на 1,9%) та ін. За результатами обстеження домогосподарств (січень 2013 р.)рівнем своїх доходів не задоволені близько 90 % населення України, серед яких окрім багатодітних сімей, людей з обмеженими можливостями є і працездатне населення та пенсіонери.

Про низький рівень соціального забезпечення більшості пенсіонерів свідчить і індекс Global Age Watch² [1], за яким Україна посіла 82-е місце серед 96-ти країн світу в рейтингу якості життя пенсіонерів. Відповідно до цього індексу, благополуччя людей похилого віку в Україні складає 31 відсоток від ідеального (100). Перше місце в рейтингу посіла Норвегія (93,4%).

Девальвація національної валюти (курсів втрати на кінець 2014 року — 100%) та високий рівень інфляції(майже 25%) знецінили заощадження громадян, а у поєднанні з різким підвищенням цін і тарифів на транспорт, енергоносії, комунальні послуги, медикаменти значно знизили їх купівельну спроможність, про що свідчить зменшення обороту роздрібною торгівлі практично в усіх областях країни. При цьому, як вже згадувалось вище, відбулося заморожування розмірів основних державних соціальних гарантій. У результаті, рівень суспільного добробуту відчутно знизився.

Висновки. Підсумовуючи вище наведене, щодо рівня виконання державою своїх зобов'язань із забезпечення громадянам України їх соціально-економічних прав, на жаль, змушені констатувати, що впродовж становлення та укріплення України як суверенної держави жодна конституційна гарантія не була забезпечена державою в повному обсязі.

Основними напрями, що дозволять підвищити рівень забезпечення державою соціальних прав українців, вважаємо: створення сприятливих умов для розвитку середнього і малого бізнесу, серед яких спрощення адміністративних процедур й викорінення корупції, а також розвиток програм мікрофінансування; приведення у відповідність державного замовлення на підготовку кадрів потребам національного господарства, що дозволить оптимізувати витрати на освіту та забезпечить галузі народного господарства відповідними кадрами; надання державою обов'язкової пропозиції першого робочого місця для випускників, що навчалися за державним замовленням; встановлення заборони на виплату премій та інших заохочувальних виплат в органах виконавчої влади у періоди наявності заборгованості по заробітній платі; надання пріоритету бюджетним програмам, в ході виконання яких будуть створені додаткові робочі місця, або ті, реалізація яких сприятиме стимулюванню населення до праці; забезпечення підвищення якості надання медичної допомоги та інші.

Література

1. Глобальный Эйдж Вотч Индекс 2014: Резюме [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.slideshare.net/alexander_panin/global-age-watch.
2. Економічна активність населення у 2014 р.: статистична інформація. Експрес-випуск [Електронний ресурс], 2015. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР в редакції від 15.05.2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Лопушняк Г.С. Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку охорони здоров'я / Г.С. Лопушняк, З.М. Лободіна // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. Вип. 11 (162). — К. 2014. — С. 46 — 55.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс] // Законодавство України. — Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

² Індекс який вимірює добробут людей похилого віку та бере до уваги розміри пенсій, частку людей похилого віку за межею бідності, очікувану тривалість життя після досягнення 60 років та багато інших параметрів / за даними Світового банку, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної організації праці та ЮНЕСКО

6. Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ, ставлення до політиків та суспільних інститутів, електоральні рейтинги: результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. — К.: Центр Разумкова, 2015. — 13 с.
7. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
8. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування [Текст] : аналіт. зв. — К. : Центр громадської експертизи, 2009. — 104 с.
9. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання: наукова розробка [Електронний ресурс]. — К.: МЦПД, 2014. — 7 с. — Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
10. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. — К., 2014. — 552 с.
11. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: монографія / [А.М. Колот, О.А. Грیشнова, О.О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. — К.: КНЕУ, 2010. — 348 с.

References

1. Global'nyj Jejdzh Votch Indeks 2014: Rezjume [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu: http://www.slideshare.net/alexander_panin/global-age-watch.
2. Ekonomichna aktyvnist' naseleण्या u 2014 r.: statystychna informatsiya. Ekspres-vypusk [Elektronnyy resurs], 2015. — Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 # 254k/96-VR v redaktsiyi vid 15.05.2014 r. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Lopushnyak H.S. Finansova polityka investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku okhorony zdorov'ya / H.S. Lopushnyak, Z.M. Lobodina // Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini: zbirnyk naukovykh prats'. Vyp. 11 (162). — K. 2014. — S. 46 — 55.
5. Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsial'ni ta kul'turni prava : OON; Pakt, Mizhnarodnyy dokument vid 16.12.1966 r. [Elektronnyy resurs] // Zakonodavstvo Ukrayiny. — Rezhym dostupu <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
6. Otsinka hromadyanamy sytuatsiyi v Ukrayini ta stanu provedennya reform, stavlennya do politykiv ta suspil'nykh instytutiv, ektoral'ni reytyngy: rezul'taty sotsiolohichnoho doslidzhennya [Elektronnyy resurs]. — K.: Tsentr Razumkova, 2015. — 13 s.
7. Pro zaynyatist' naseleण्या: Zakon Ukrayiny vid 05.07.2012 # 5067-VI [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
8. Systema sotsial'noho zakhystu ta sotsial'noho zabezpechennya v Ukrayini: real'nyy stan ta perspektyvy reformuvannya [Tekst] : analit. zv. — K. : Tsentr hromads'koyi ekspertyzy, 2009. — 104 s.
9. Tin'ova ekonomika v Ukrayini: prychny ta shlyakhy podolannya: naukova rozrobka [Elektronnyy resurs]. — K.: MTsPD, 2014. — 7 s. — Rezhym dostupu: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
10. Shchorichna dopovid' Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny pro stan dotrymannya prav i svobod lyudyny i hromadyanyna. — K., 2014. — 552 с.
11. Sotsializatsiya vidnosyn u sferi pratsi v konteksti stiykoho rozvytku: monohrafiya / [А.М. Колот, О.А. Hrishnova, О.О. Herasymenko та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. — К.: КНЕУ, 2010. — 348 с.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015 р.